

การไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมืองเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในมิติ การเรียกร้องความยุติธรรมทางสังคมกับความเป็นไปได้ในสังคมโลก*

Social and Political Non-violence for Resistance to Civil Government for Requesting Social Justice Dimension and Possibility in World Society

ไพรวลัย เคนพรม¹

Priwan Khenprom¹

บทคัดย่อ

บทความนี้ผู้เขียนมีความมุ่งหมายเพื่อชี้ให้เห็นว่าการไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมืองเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ มีความเป็นไปได้ในสังคมโลก แต่ไม่ใช่ว่าจะเป็นไปได้ ในทุกเหตุการณ์หรือในทุกพื้นที่ของโลก โดยปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมือง ได้แก่ ความเป็นประชาธิปไตย แนวโน้มของการเข้าใจสิทธิ เสรีภาพและหน้าที่พลเมือง และเครือข่ายโลกาภิวัตน์ การต่อต้านอำนาจรัฐเพื่อเรียกร้องความยุติธรรมทางสังคมโดยไม่ใช้ความรุนแรงเป็นสิ่งที่ชอบธรรมและสังคมควรให้การสนับสนุน

คำสำคัญ: การไม่ใช้ความรุนแรง, การต่อต้านอำนาจรัฐ, ความยุติธรรมทางสังคม, สังคมและการเมือง

Abstract

The purpose of this article was to show that social and political non-violent resistance to civil government is possible in the world. However, it is impossible under all conditions in all areas of the world. The factors that promote social and political non-violence consist of being democratic with citizen's right, liberties, and duties as a global network. The resistance to civil government by using non-violence to request social justice should be supported.

Keywords: non-violence, resistance to civil government, social justice, society and politics

---

¹ นิสิตปริญญาเอก สาขาพุทธศาสตร์และความมั่นคง คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา Tel. 084-8699379
Email: i0021@hotmail.com

บทนำ

การไม่ใช้ความรุนแรงเป็นวิธีการแก้ไขความขัดแย้งในรูปแบบการเขียน การพูด การเจรจา การประชุมตกลงแก้ไขข้อพิพาท กระบวนการทางศาล และกฎหมายด้วย มีฐานความคิดที่มีแบบแผนหรือมีกระบวนการของการกระทำที่สอดคล้องกัน ได้แก่ มีแนวคิดที่ว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิตและของสังคม เชื่อว่าในความขัดแย้ง ไม่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ที่เป็นฝ่ายถูกหรือผิดโดยสมบูรณ์ ความขัดแย้งนั้นจะระงับไปก็ต่อเมื่อทุกฝ่ายร่วมกันแก้ปัญหา ทุกคนมีความเป็นมนุษย์เหมือนกัน ศัตรูของมนุษย์ที่ต้องกำจัดไม่ใช่ตัวบุคคลหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่เป็นความเลวร้ายภายใน วิธีการต้องสอดคล้องกับเป้าหมาย และอำนาจมิได้เกิดจากอาวุธ (พระไพศาล วิสาโล, 2550: 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59)

ในส่วนของการปฏิบัติการอารยะขัดขืนเป็นการแสดงออกให้เห็นถึงการที่ปัจเจกบุคคล มีความเห็นว่ากฎหมายหรือคำสั่งของรัฐเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องหรือไม่ชอบธรรม ปัจเจกบุคคลในฐานะพลเมืองมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะแสดงออกซึ่งความไม่เห็นด้วยหรือต่อต้าน อาจไปไกลถึงขั้นไม่ให้ความร่วมมือต่อรัฐ ซึ่งวิธีการในการแสดงออกก็จะเป็นในลักษณะของการกระทำที่ขัดต่อกฎหมาย และยอมรับโทษของการกระทำที่ฝ่าฝืนดังกล่าวอย่างเต็มใจ การกระทำฝ่าฝืนมีความมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในกฎหมายหรือนโยบาย ซึ่งเป็นกติกาในสังคม โดยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากกฎหมายหรือนโยบายของรัฐที่ไม่เป็นธรรมไปสู่ความยุติธรรม ส่วนกระบวนการปฏิบัติการอารยะขัดขืนก็ต้องเป็นไปอย่างเปิดเผย มีการแจ้งให้ทราบล่วงหน้าว่าจะปฏิบัติการอะไร และปฏิบัติการอย่างไร ปฏิบัติการอารยะขัดขืนจะหยุดอยู่เพียงการต่อต้านกฎหมายหรือนโยบายหรือคำสั่งของรัฐที่ขาดความยุติธรรมหรือเป็นไปอย่างไม่ชอบธรรมเท่านั้น จะไม่ไปไกลถึงการเปลี่ยนแปลงระบอบการ

ปกครองหรือระบบใหญ่ของสังคมโดยเชื่อว่าไม่ใช่ทุกสังคมจะสามารถปฏิบัติการอารยะขัดขืนได้ แต่ต้องเป็นสังคมที่มีการออกแบบไว้อย่างดีแล้วเท่านั้น หรือเป็นสังคมที่เข้าใจการเป็นสังคมที่ยุติธรรม ซึ่งจะได้ชัดเจนในความคิดของรอร์ลส์ (Pogge, 2007; Rawls, 1971: 363-391; 1999: 319-343; 2003: 319-343) ในสังคมประชาธิปไตยนั้น ผู้คนในสังคมควรมีมุมมองต่อการต่อต้านอำนาจรัฐโดยไม่ใช้ความรุนแรงในทิศทางที่เปลี่ยนแปลงจากเดิม

การต่อต้านอำนาจรัฐ

สำหรับแนวคิดการต่อต้านอำนาจรัฐถือเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่มีความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนที่จะไม่เชื่อฟังรัฐที่ตนเองเห็นว่ามีความผิดหรือกระทำไปอย่างไม่ถูกต้องชอบธรรม โดยมีแนวคิดใหญ่ที่รองรับหลายแนวคิด แนวคิดสามประการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่ควรกล่าวถึงดังปรากฏในงานเขียนของนักวิชาการจำนวนมากที่ได้กล่าวอ้างถึงความคิดเหล่านั้น (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2551: 11-14) จากการสังเคราะห์แนวคิดสำคัญจากผลงานที่ถือว่าได้มาตรฐาน (ธอโร, 2536; ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2551: 87-128) พบว่า การยอมรับว่าอารยะขัดขืนเป็นสิทธิพื้นฐานของพลเมืองในการมีส่วนร่วมใน “ระบอบประชาธิปไตยทางตรง” และ “ทฤษฎีประชาธิปไตยแบบเข้มข้น” รวมไปถึงแนวคิดของคานธีที่ว่า การต่อต้านอำนาจรัฐหรือการไม่ปฏิบัติตามกฎหมายเนื่องจาก “ต้องการ จะปฏิบัติตามคำสั่งที่สูงยิ่งไปกว่ากฎหมาย ซึ่งเป็นคำสั่งแห่งความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง” มีตัวอย่างของการต่อต้านอำนาจรัฐ ที่สำคัญ เช่น การต่อต้านอำนาจรัฐของธอโร

โดยธอโรเห็นว่าปัจเจกบุคคลสามารถ ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมได้เพียงลำพัง โดยไม่ต้องให้คนส่วนใหญ่เห็นด้วยก็ได้ ซึ่งการกระทำที่แสดงออกจะเป็นสิ่งกระตุ้นสำนึกแห่งความยุติธรรมของคนในสังคม ถึงแม้ว่าในช่วงขณะนั้นผู้คนส่วนใหญ่ยังอ้าง

ว่าตนเองไม่สามารถทำอะไรได้ ทั้งที่มีศักยภาพที่จะทำได้อย่างเต็มเปี่ยมแต่เลือกที่จะไม่ปฏิบัติการใดๆ การต่อต้านอำนาจรัฐเป็นการละเมิดกฎหมายที่ขัดต่อจิตสำนึกและมโนธรรมของตนเอง บังคับบุคคลจึงสามารถที่จะต่อต้านได้ โดยการกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องสอดคล้องกับสามัญสำนึกและมโนสำนึก แต่จะไม่กระทำสิ่งที่ไม่ดีเพื่อให้บรรลุสิ่งที่ถูกต้อง สิ่งที่ดีนั้นกระทำต้องเป็นสิ่งที่ถูกต้องในการปฏิบัติการการไม่สนับสนุนรัฐโดยไม่ให้ความร่วมมือ เขายินดีถูกจำคุกตามความผิดที่รัฐกำหนดให้เขาไว้โทษนั้น แต่เขาก็ไม่ขบขันกับการกระทำของรัฐที่ไม่มีปัญหาจัดการลงโทษเขาได้มากกว่านี้

นอกจากนี้สิ่งที่ต้องตระหนัก คือมนุษย์เป็นรากฐานของรัฐ รัฐเป็นเครื่องมือของประชาชน รัฐไม่ได้มีประโยชน์อันใดเลยและรัฐที่ดีนั้น ควรปกครองให้น้อยที่สุด รัฐมีที่มาจากประชาชน เกิดรัฐขึ้นมาเพราะประชาชนให้การรับรอง มนุษย์จึงเป็นส่วนสำคัญที่สุด มีฐานะหรือสถานะเหนือรัฐ ประชาชนมีสิทธิที่จะเคารพหรือไม่เคารพรัฐ การยอมรับที่มีต่อกฎหมายจะเกิดขึ้นเฉพาะกรณีกฎหมายนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ขัดกับสามัญสำนึกและมโนธรรมของตนเอง สามารถสร้างความยุติธรรมในสังคมได้แต่หากกฎหมายเป็นสิ่งที่ไม่ยุติธรรมก็ไม่ควรให้การยอมรับหรือเคารพกฎหมายเพราะจะทำให้ปัจเจกบุคคลกลายเป็นตัวแทนของความไม่ยุติธรรม ในสังคมเสียเอง ปฏิบัติการต่อต้านอำนาจรัฐมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมและเกิดความยุติธรรมขึ้น รวมถึงเกิดการตระหนักในพลังอำนาจของตน โดยไม่ให้ก่อสงครามและการมีทาสอันเป็นสิ่งที่สะท้อนความไม่ยุติธรรมในสังคมที่เขาไม่อาจให้การยอมรับได้

การแสดงออกถึงการไม่เห็นด้วยกับรัฐและการต่อต้านอำนาจรัฐที่กล่าวมา มีความชัดเจนทั้งฐานคิดวิธีการปฏิบัติและเป้าหมายของการปฏิบัติการต่อต้านอำนาจรัฐ “การต่อต้านอำนาจรัฐ” เป็นการกระทำที่ปัจเจกบุคคลมีความเห็นว่า

รัฐใช้อำนาจในการออกคำสั่งหรือออกกฎหมายหรือนโยบายที่ขัดต่อมโนสำนึกของตนเองหรือเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรมในสังคม บังคับบุคคลในฐานะที่เป็นพลเมืองจึงมีสิทธิที่จะต่อต้านอำนาจรัฐนั้น เนื่องจากการใช้อำนาจรัฐดังกล่าวถือว่าไม่มีความชอบธรรม กฎหมายหรือคำสั่งต่างๆ ที่แสดงถึงการที่รัฐใช้อำนาจจึงมีสถานะที่ต่ำกว่าศีลธรรมหรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของปัจเจกบุคคลจึงเป็นการชอบแล้วที่จะต่อต้านอำนาจรัฐเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้อำนาจให้อยู่ในครรลองของความถูกต้องดีงาม ทำให้เกิดความเป็นธรรมในสังคมต่อไป การบรรลุความสำเร็จของการไม่ใช้ความรุนแรง การไม่เชื่อฟังกฎหมายที่เป็นไปตามหลักการอารยะขัดขืน และการต่อต้านอำนาจรัฐสิ่งเหล่านี้ จะเกิดขึ้นได้หรือไม่เหตุดังปัจจัยที่เอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคถือเป็นสิ่งที่ควรทำความเข้าใจเพื่อส่งเสริมการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐและลดอุปสรรคที่มีให้น้อยลง อันจะนำมาซึ่งการแก้ไขปัญหาที่เต็มไปด้วยการไม่ใช้ความรุนแรง ผลสุดท้ายจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและความขัดแย้งที่สามารถสร้างความยุติธรรมทางสังคมให้เกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน

การไม่ใช้ความรุนแรงในการต่อต้านอำนาจรัฐจะเกิดขึ้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล หากสังคมถูกออกแบบไว้อย่างเหมาะสมลงตัวแล้ว โดยอยู่ในสภาวะที่มีความยุติธรรมทางสังคมในภาพรวมซึ่งมีบางอย่างเท่านั้นที่ไม่เข้ารูปเข้ารอยหรือมีความไม่ยุติธรรมในสังคม (Rawls, 1971: 453-462; 1999: 397-405) เนื่องจากเป้าหมายประการหนึ่งของปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐนั้นเป็นไปเพื่อที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม กฎหมายหรือคำสั่งรัฐที่ไม่ชอบธรรม ฯลฯ โดยต้องการที่จะสื่อสารไปยังผู้คนในสังคม กระตุ้นจิตสำนึกแห่งความยุติธรรมสามัญสำนึก และมโนสำนึกของผู้คนในสังคมเหล่านั้น เพื่อให้เกิดผลแห่งการเปลี่ยนแปลงที่คาดหวัง เมื่อพิจารณาการออกแบบระบบสังคมการเมือง

ของประเทศทั่วโลกจะเห็นได้ว่าเป็นความพยายามที่จะก้าวไปสู่การออกแบบระบบสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบการออกแบบที่คำนึงถึงสมาชิกหลากหลายกลุ่มในสังคมซึ่งแนวโน้มนี้ย่อมเอื้อต่อการไม่ใช้ความรุนแรงต่อต้านอำนาจรัฐ

เนื่องจากคนในสังคมนั้นๆ มีแนวโน้มที่จะเคารพต่อความคิดเห็นของคนอื่นในสังคมและเปิดช่องทางให้ทุกกลุ่มในสังคมซึ่งมีอยู่หลากหลายกลุ่มเหล่านั้น มีโอกาสในการสะท้อนปัญหาและความต้องการของตนเองให้กับสังคมได้รับรู้รับทราบมากขึ้นมีความพยายามของผู้คนในสังคมที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและสังคมมากขึ้น อันเป็นกระแสของระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม แต่ละประเทศมีแนวโน้มที่ดีที่จะตอบสนองต่อความต้องการแสดงบทบาทนี้ของพลเมืองซึ่งรัฐอาจจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ซึ่งเมื่อมีการปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐเกิดขึ้นมีแนวโน้มที่สมาชิกของสังคมที่ถูกออกแบบอย่างดีที่มีความใกล้เคียงกับสังคมที่เป็นธรรมนี้จะตอบสนองและคิดทบทวนทำความเข้าใจปัญหาาร่วมกันมากขึ้น นั่นหมายถึงโอกาสแห่งการบรรลุความสำเร็จของปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมืองเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ส่วนรัฐเองก็มีความระมัดระวังรอบคอบใช้ความไตร่ตรองมากขึ้น ในการใช้อำนาจรัฐ เนื่องจากต้องรับผิดชอบและคำนึงประชาชนที่เป็นฐานคะแนนความนิยมของตนด้วยจึงมีแนวโน้มที่รัฐจะไม่ใช้ความรุนแรงในทุกชั้นของความรุนแรง

ปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมือง

1. ความเป็นประชาธิปไตย

การที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลก มีแนวโน้มที่จะนำพาประเทศตนเองก้าวเข้าสู่สังคมประชาธิปไตยซึ่งระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองที่มีหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนมากที่สุดส่งเสริมให้มีการเพิ่มพื้นที่ประชาสังคมให้กว้างขวาง

มากขึ้น (Duncan, 2010: 163-178; Frankenberg, 2008: 275-296; Wilson & Buckler, 2010: 1-14) และเอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงของทุกฝ่ายมากที่สุด เนื่องจากการกระทำเหล่านั้นจะกระทบหรือละเมิดต่อสิทธิเสรีภาพของพลเมืองทันที แนวโน้มการใช้ความรุนแรงจึงลดลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และในประชาคมโลกก็ไม่ตอบรับต่อการใช้ความรุนแรงด้วยหรือโอกาสที่รัฐจะใช้ความรุนแรงทางตรงความรุนแรงเชิงโครงสร้างและความรุนแรงทางวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นได้ยากขึ้น การไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในสังคมประชาธิปไตยจึงเป็นหลักประกันถึงความปลอดภัยต่อร่างกายและชีวิตของผู้ปฏิบัติกรอย่างแน่นอน ในทางตรงกันข้ามในสังคมที่ไม่เป็นประชาธิปไตยโอกาสที่ผู้ปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐจะถูกกระทำด้วยความรุนแรงมีสูงมากขึ้นตามลำดับ

2. แนวโน้มของการเข้าใจสิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่พลเมือง

นักวิชาการหลายท่านให้การยอมรับอย่างหนักแน่นว่ากระแสของประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเป็นสิ่งสะท้อนที่ดีของความตื่นตัวของผู้คนทั่วโลก ประเทศทั่วโลกมีแนวโน้มที่จะก้าวไปสู่สังคมประชาธิปไตยมากขึ้น ผู้คนในสังคมที่ได้รับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพกว้างขวางขึ้นมีความเข้าใจในสิทธิ เสรีภาพของตนเองมากขึ้น รวมถึงการเข้าใจถึงหน้าที่ของพลเมืองที่มีต่อรัฐด้วย (Besson, Marti, & Seiler, 2006; Johnson, 2008; Leib, 2004; Fishkin & Laslett, 2003; O'Flynn, 2006; Behrouzi, 2005; Smith, 2003; Dryzek, 2002; Warren & Pearse, 2008; Zurn, 2007)

นอกจากนี้ ยังมีข้อสรุปจากการศึกษาที่ชัดเจนว่าการฆ่าหรือการพรากชีวิตไม่ใช่เงื่อนไขของความเป็นมนุษย์ (เพจ, 2552) และพลเมืองมีความเข้าใจถึงสิทธิการให้การรับรองรัฐ การสนับสนุนรัฐหรือไม่ให้การรับรองหรือไม่สนับสนุนรัฐหรือการต่อต้านอำนาจรัฐโดยเข้าใจถึงศักยภาพ

และขีดความสามารถของคนที่จะสามารถปฏิบัติได้ หากไม่เห็นด้วยกับรัฐหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมต่างๆ ในสังคม การใช้ความรุนแรงของรัฐต่อผู้ปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงจึงมีแนวโน้มลดลงมาก

3. เครือข่ายโลกาภิวัตน์

เป็นที่ยอมรับว่าสังคมในโลกสมัยใหม่มีความเจริญก้าวหน้าไปอย่างมากทำให้การติดต่อสื่อสาร มีหลากหลายช่องทาง ข้อมูลข่าวสารส่งถึงกันง่ายขึ้นกว่าในอดีตและแนวโน้มของสังคมในโลกสมัยใหม่จะก้าวไปสู่สังคมยุคโลกาภิวัตน์ในแทบทุกเรื่อง (วินัย ผลเจริญ, 2550: 13-47; Anheier, 2007: 1-15; Bergh & Karlsson, 2010: 195-213; Frankenberg, 2008: 275-296; Gunderson, 2004: 421-429; Luo, Sivakumar & Liu, 2005: 50-65; Reardon, 2002: 283-284)

ในการที่ปัจเจกบุคคลไม่เห็นด้วยกับรัฐหรือได้รับความไม่ยุติธรรมในสังคมก็จะสามารถมีช่องทางในการสื่อสารมากขึ้นและพฤติกรรมของรัฐที่มุ่งปิดกั้นข้อมูลข่าวสารเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจอย่างยิ่งในสังคมยุคใหม่ ซึ่งมีแนวโน้มว่ารัฐจะไม่สามารถควบคุมได้ อย่างในอดีต ส่งเหล่านี้จะส่งผลโดยตรงต่อการเปิดกว้างของสื่อมวลชนทางเลือกมากขึ้น การที่โลกเป็นโลกไร้พรมแดนทำให้ความรู้ข่าวสารสามารถถ่ายเทได้ง่ายขึ้น การเรียนรู้เกี่ยวกับการไม่ใช้ความรุนแรง เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐสามารถกระทำได้โดยศึกษาผ่านการถอดบทเรียนจากในอดีตของปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงที่ประสบความสำเร็จและไม่ประสบความสำเร็จ หากปัจเจกบุคคลไม่เห็นด้วยกับรัฐไม่ยอมรับอำนาจรัฐก็สามารถต่อต้านอำนาจรัฐได้ อย่างไม่ยากนัก เช่น การไม่ยอมเสียภาษี การไม่เข้าทำงานในระบบราชการ การเดินทางไปทำงานในต่างประเทศ หรือการเปลี่ยนไปถือสัญชาติอื่นที่ตนเองคิดว่าดีกว่า เป็นต้น โดยส่วนตัวแล้วผู้เขียนชื่นชอบแนวคิดการต่อต้านอำนาจรัฐของทอโรเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นการทำลายพรมแดนของรัฐชาติลง โดยไม่ให้

ความสำคัญแม้แต่น้อย แต่หันไปให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษยชาติแทน ส่วนการใช้ความรุนแรงโดยรัฐจะมีความระมัดระวังมากขึ้น มีการหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรงทุกชั้นความรุนแรง

ความเป็นไปได้ของการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในสังคมโลก

จากประวัติศาสตร์ของการต่อสู้ทางการเมืองและสังคมทั่วโลกที่ผ่านมาได้สะท้อนให้เราเห็นถึงรูปแบบการต่อสู้ของบุคคลกลุ่มต่างๆ ที่ต่อต้านอำนาจรัฐ ซึ่งมีรูปแบบและวิธีการแตกต่างกัน กล่าวคือ รูปแบบของปฏิบัติการดังกล่าวมีทั้งการใช้ความรุนแรงและการไม่ใช้ความรุนแรง บทความในส่วนนี้ เป็นการนำเสนอเพื่อแสดงให้เห็นถึงภาพรวมว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่เอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐที่ไม่ยุติธรรมซึ่งจะนำไปสู่คำตอบของคำถามที่ว่า “การไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ความเป็นไปได้ในสังคมโลก” หรือไม่ อย่างไร

ผู้เขียนได้ประเมินค่าของปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐเท่านั้น โดยผู้เขียนได้พยายามชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ซึ่งได้ข้อสรุปชัดเจนสำหรับการตัดสินใจตอบคำถามดังกล่าว ผู้เขียนขอตอบว่า “มีความเป็นไปได้” แต่การจะให้ผู้คนในสังคมเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการไม่ใช้ความรุนแรงจำเป็นต้องทำความเข้าใจมโนทัศน์ของการใช้ความรุนแรงด้วยเช่นกัน เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงการใช้ความรุนแรงและหันมาเลือกแนววิถีการไม่ใช้ความรุนแรงและร่วมมือกันอย่างแข็งขันในการ “รื้อถอดการครอบงำ” ของกระบวนทัศน์ความรุนแรงให้ลดน้อยลงและไม่ให้มีอิทธิพลอีกต่อไป

เมื่อก้าวถึงความรุนแรงทางสังคมและการเมือง ผู้เขียนถือว่ามีระดับความเข้มหรือความซับซ้อนของความรุนแรงแตกต่างกันทั้งสามชั้นหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นชั้นความรุนแรง ความรุนแรงแต่ละชั้นมีผลอันเกิดจากการกระทำ ความรุนแรงต่างกัน มีตัวแสดงหลักที่เป็นผู้กระทำความรุนแรง

ในรูปแบบต่างกัน มีกระบวนการสร้างความถูกต้องชอบธรรมของความรุนแรงต่างกันด้วยการรื้อถอนการใช้ความรุนแรงที่นำไปสู่การเลือกที่จะไม่ใช้ความรุนแรงจึงมีความยากง่ายต่างกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การที่จะถือว่าปฏิบัติการไม่ได้ใช้ความรุนแรงหรือได้มีการไม่ใช้ความรุนแรงเกิดขึ้นต้องครอบคลุมการไม่ใช้ความรุนแรงทุกกรณีทั้งสามชั้นความรุนแรงกล่าวคือ ความรุนแรงทางตรง ความรุนแรงเชิงโครงสร้างและความรุนแรงทางวัฒนธรรม

ผู้เขียนมีความตระหนักว่าการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นแนวทางที่ถูกต้องที่สุดส่วนแนวทางการไม่ใช้ความรุนแรงก็มีนักคิด นักปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงได้เสนอไว้มากมาย ในที่นี้ผู้เขียนใคร่ขอเสนอแนวทางการไม่ใช้ความรุนแรงตามแนวทางของคานธีที่เน้นเรื่องของความจริง กระบวนการค้นหาความจริงร่วมกัน มีความรักให้กัน ความบริสุทธิ์ และความกล้าหาญถือได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของการไม่ใช้ความรุนแรงต่อต้านอำนาจรัฐ แนวทางการไม่ใช้ความรุนแรงตามแนวทางของคานธี ซึ่งเห็นว่าความจริงเป็นสิ่งสูงสุดมีอยู่ในชีวิตจริงการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นวิธีการเข้าถึงความจริงโดยการปฏิบัติการที่ไม่ใช้ความรุนแรงพลังแห่งความจริงจึงจะแสดงผลของการปฏิบัติการนี้ออกมา หัวใจสำคัญของพลังแห่งความจริงอยู่ที่การอุทิศตนให้กับสิ่งที่ตนเชื่อว่า “ถูกต้อง” โดยมีเงื่อนไขของการไม่เกลียดชังกัน สิ่งที่เคลื่อนไหวต่อต้านต้องเป็นเรื่องจริง ผู้ที่ปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงจะต้องพร้อมที่จะทุกข์ทรมานจากผลของปฏิบัติการหรือจากการตอบโต้ต่อปฏิบัติการ ต้องมีความเชื่อว่าเมื่อสามารถเผชิญกับความทุกข์ก็จะพบความหมายของชีวิตการจะสามารถเข้าถึงความจริงได้นั้นทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องมีการเปิดใจให้กว้างพอที่จะยอมรับว่า “แต่ละปัจเจกบุคคลมีความจริงอยู่ในตัวเอง” สิ่งที่น่าพึงกระทำอย่างยิ่ง คือ การเน้นกระบวนการค้นหาความจริงร่วมกันด้วยความรักที่มีต่อกันผ่านการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือ

ประสบการณ์ร่วมกันโดยลงมือกระทำร่วมกันทุกฝ่าย นอกจากนี้สิ่งที่จะต้องมีในตัวของผู้ปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรง คือ “ภาพในอนาคต” ที่ทุกคนต้องมองเห็นร่วมกันอย่างชัดเจนโดยต้องเต็มไปด้วยความหวังที่จะก่อให้เกิดหรือมีการผลักดันให้เกิดสังคมที่เป็นสิ่งที่ทุกคนพึงปรารถนาขึ้นมา สิ่งที่จะขาดไม่ได้ในปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงคือ “ความกล้าหาญ” ทั้งในส่วนของ การตัดสินใจเลือกใช้วิธีการไม่ใช้ความรุนแรงแทนที่จะใช้ความรุนแรง เนื่องจากเล็งเห็นถึงพลังอำนาจของวิธีการนี้อย่างกล้าหาญจึงตัดสินใจเลือกใช้ โดยจะต้องไม่เป็นการเลือกเพราะความอ่อนแอและความขลาดเขลาแนวทางการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ไม่ใช้ความรุนแรง ของคานธีนั้นเป็นรากฐานและแบบอย่างให้กับการเคลื่อนไหวมากมายในยุคต่อมาจวบจนถึงปัจจุบัน (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2533: 88, 86-91; 2545: 300, 304, 309, 302-303, 321; พระไพศาล วิสาโล, 2550: 63-67; มหาตมา คานธี, 2553: 480, 528-534, 628-658; เรือรบ เมืองมั่น, 2536: 4, 60, 71, 74-75, 77)

ปัจจุบันเริ่มมีการตื่นตัวในการศึกษาเกี่ยวกับ การไม่ใช้ความรุนแรงและอารยะขัดขืนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการในประเทศสหรัฐอเมริกา กลุ่มประเทศในยุโรป และในเอเชีย รวมถึงประเทศไทยด้วย เมื่อพิจารณาความเข้าใจเกี่ยวกับอารยะขัดขืนในสังคมไทย นักวิชาการได้จำแนกไว้ว่ามีอยู่สองกลุ่ม คือ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2551: 9-10) กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่เห็นว่าควรระมัดระวังกับการให้ความสำคัญกับอารยะขัดขืนเพราะจะเป็นการถกเถียงในกรอบของกฎหมายเนื่องจากอาจจะเกิดปัญหาตามมาอีก กรณีของสังคมไทยถือว่าเป็นสังคมที่มีการปกครองโดยกฎหมายอยู่แล้ว นับว่าทุกคนต้องอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน ซึ่งถือว่าเป็นที่ยอมรับจากทุกฝ่าย การจะตัดสินว่ากฎหมายใดไม่ยุติธรรมหรือไม่ เป็นสิ่งที่ยุ่งยากที่จะกระทำได้เนื่องจากจะหาเกณฑ์ที่มาใช้ตัดสินไม่ได้ง่ายนัก และจะเกิดปัญหากับการละเลยต่อ

ภาพรวมในระดับโครงสร้างของระบบกฎหมายและระบอบการปกครองจนอาจละเลยต่อการตั้งคำถามกับกติกาของการอยู่ร่วมกันว่าใครกำหนดขึ้นและได้ประโยชน์จากกติกานั้น ส่วนกลุ่มที่สองเห็นว่าอารยะขัดขืนเป็นสิ่งสำคัญ ถือเป็นสิทธิสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย การใช้สิทธิตามระบอบประชาธิปไตยไม่ควรจำกัดอยู่เพียงการเลือกตั้งที่เป็นทางการ จึงถือเป็นสิทธิพื้นฐานที่จำเป็นที่ต้องให้ความสำคัญ

สำหรับความแตกต่างของความเข้าใจของคนในสังคมไทยที่มีต่อ “อารยะขัดขืน” ซึ่งแต่ละฝ่ายย่อมมีมุมมองที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน ทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยกับอารยะขัดขืนและไม่เห็นด้วยกับอารยะขัดขืนโดยเห็นว่าควรใช้ความระมัดระวังให้มากต่อการใช้อารยะขัดขืนที่จะไปกระทบต่อหลักการใหญ่บางอย่างในสังคมได้ รวมถึงสภาพเงื่อนไขของการปฏิบัติการอารยะขัดขืนและขอบเขตของการปฏิบัติการต่างๆ ที่มุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีขอบเขตกว้างหรือแคบต่างกันอย่างมาก ทำให้นิยามและขอบข่ายของอารยะขัดขืนมีความเป็นพลวัตต่อไป ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการรับรู้ประสบการณ์ ความรู้ความเข้าใจของแต่ละฝ่ายที่มีความแตกต่างกัน ตลอดจนความคิด ความเชื่อและการให้ความสำคัญที่ต่างกัน อันนำไปสู่การไม่สามารถสรุปให้เห็นพ้องกันจากทุกฝ่ายได้ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2551: 9-25) การนิยามและสรุปรวบยอดเกี่ยวกับอารยะขัดขืนจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ง่าย

นอกจากนี้ ในกระบวนการแก้ปัญหาความขัดแย้งยังมีปัญหาเรื่อง “คนกลาง” และ “ความเป็นกลาง” ซึ่งคนกลางจะทำหน้าที่ประสานให้เกิดการเจรจาพูดคุยระหว่างคู่ขัดแย้งโดยต้องสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้น (จิตราภรณ์ สมยานนทนากุล, 2553: 57-78) จึงถือเป็นบุคคลสำคัญในการแก้ปัญหา ปัจจุบันในกรณีของคนไทยมักเป็นไปได้ยากมาก ที่จะหาคนกลางที่มีความเป็นกลางมาทำหน้าที่คนกลางไกล่เกลี่ยแก้ปัญหา ซึ่งแตกต่างจากในสังคมไทยในอดีตที่มักจะมีคนกลางที่

ทุกฝ่ายให้การยอมรับทำให้ปัญหาความขัดแย้งได้รับการแก้ไขเป็นไปในทิศทางที่สร้างความพึงพอใจกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

จากการวิเคราะห์ที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ได้ข้อสรุปว่า “การไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ มีความเป็นไปได้ในสังคมโลกแต่ไม่ใช่ว่าจะเป็นไปได้ในทุกเหตุการณ์หรือในทุกพื้นที่ของโลก” เนื่องจากมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคต่อการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐหลายประการ ที่ชี้หน้าความเป็นไปได้หรือเป็นไปได้ไม่ได้อันเนื่องจากการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในสังคมโลก โดยแต่ละสังคมมีปัจจัยเหล่านี้แตกต่างกัน ดังนั้น ก่อนที่จะตัดสินใจว่าการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ มีความเป็นไปได้หรือไม่ ต้องคำนึงปัจจัยเหล่านี้เป็นลำดับแรก

ผู้เขียนมีข้อสรุปว่า “มีความเป็นไปได้” ที่จะเกิดปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมืองเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในสังคมโลก” หากแต่ต้องเสริมพลังปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงและลดอุปสรรคของการไม่ใช้ความรุนแรง ซึ่งหากปัจจัยที่เป็นอุปสรรคยังคงขัดขวางอยู่ก็ยากยิ่งที่จะเกิดการไม่ใช้ความรุนแรง นั่นเท่ากับเปิดทางให้การไม่ใช้ความรุนแรงได้ ไม่ว่าจะเป็นการไม่ใช้ความรุนแรงจากฝ่ายรัฐในฐานะที่เป็นผู้ใช้อำนาจหรือการไม่ใช้ความรุนแรงของฝ่ายที่ต่อต้านอำนาจรัฐ สิ่งเหล่านี้ก็มีโอกาสเกิดขึ้น ผู้เขียนเห็นว่า “การไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ มีความเป็นไปได้ในสังคมโลก แต่ไม่ได้หมายความว่าความเป็นไปได้ในทุกเหตุการณ์หรือในทุกพื้นที่ของโลก”

ปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมืองเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ ผู้เขียนต้องการเน้นว่าต้องลดหรือขจัดปัจจัยที่เป็นอุปสรรคด้วย จึงจะสามารถส่งเสริมให้เกิดความสำเร็จสูงสุดของปฏิบัติการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ โดยสภาพสังคมการเมืองในระบอบประชาธิปไตยแบบสากลจะมีผลโดยตรงต่อประสิทธิภาพ ประสิทธิผลหรือทำให้การไม่ใช้ความ

รุนแรงในการต่อต้านอำนาจรัฐบรรลุผลและทรงพลังอำนาจมากที่สุด สิ่งที่ต้องตระหนักให้มากในการต่อต้านอำนาจรัฐ คือ ความมีสถานะที่เหนือกว่ารัฐของมนุษย์ รัฐเกิดขึ้นได้จากการให้การยอมรับหรือการให้การรับรองของปัจเจกบุคคลเท่านั้น หน้าที่ของรัฐควรจะเป็นรัฐที่สร้างความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมหากรัฐไม่ทำหน้าที่ดังกล่าวก็ควรต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐโดยการต่อต้านรัฐนั้นจะต้องเป็นไปตามวิถีของการไม่ใช้ความรุนแรงทุกประเภท

อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ต่างๆ เหล่านี้ต้องมีการทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งจึงจะเกิดประโยชน์ต่อปฏิบัติการต่อต้านอำนาจรัฐ โดยไม่ใช้ความรุนแรงได้ การต่อต้านอำนาจรัฐเป็นสิทธิพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งที่ปัจเจกบุคคลสามารถใช้สิทธินี้ในการต่อต้านรัฐ โดยมีรูปแบบวิธีการที่หลากหลายของปฏิบัติการต่อต้านอำนาจรัฐ เป็นต้นว่าการไม่ให้ความร่วมมือ การไม่ให้การรับรอง ความเป็นรัฐหรือการไม่ยอมรับอำนาจของรัฐโดยในการต่อต้านอำนาจรัฐนั้นผู้ปฏิบัติการต้องพร้อมที่จะยอมรับผลสืบเนื่องมาจากการกระทำของตนด้วยความเต็มใจ ซึ่งอาจถูกรัฐตัดสินโทษทัณฑ์ต่างๆ กันไป โดยต้องพร้อมที่รับผลเหล่านี้

สิ่งเหล่านี้จะสร้างพลังในการกระตุ้นเตือนให้ผู้คนในสังคมหันมาพิจารณาถกเถียง พุดคุยกันถึงสิ่งที่เกิดขึ้น และอาจนำไปสู่ทำที่หรือการกำหนดมาตรการ การออกกฎหมายหรือกติกาที่มีความเป็นธรรมกับคน ในสังคม หรือเกิดการทบทวนการใช้อำนาจของรัฐเอง การปฏิบัติการต่อต้านอำนาจรัฐโดยไม่ใช้ความรุนแรงจะสำเร็จบรรลุเป้าหมายหรือไม่นั้น มีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยแวดล้อมมากมายที่มีอิทธิพลต่อปฏิบัติการดังกล่าว โดยมีทั้งปัจจัยทางบวกที่เอื้ออำนวยและปัจจัยทางลบที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการบรรลุผลสำเร็จ

ส่วนแนวทางการเสริมปัจจัยที่เอื้อต่อการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ และลดหรือขจัดปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการไม่ใช้ความรุนแรงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ กล่าวคือ ทุกภาคส่วนที่

เกี่ยวข้องในสังคมต้องมีส่วนร่วมในการออกแบบระบบสังคมการเมืองให้เกิดความยุติธรรมทางสังคม เอื้อประโยชน์ต่อคนทุกกลุ่มในสังคม ทุกฝ่ายต้องร่วมกันทำให้เกิดความเป็นประชาธิปไตยที่เป็นสากลอันเป็นที่ยอมรับทั่วไป ทั้งการยอมรับกันเองในชาติและในระดับนานาชาติ

รัฐบาลจำเป็นต้องมีที่มาตามระบอบประชาธิปไตย พลเมืองควรต้องเข้าใจสิทธิ หน้าที่ของตนเองและผู้อื่น ผู้ใช้อำนาจรัฐและปัจเจกบุคคลในสังคมต้องมีความอดทนต่อความคิดและความเห็นที่แตกต่างจากตนเอง และพร้อมที่จะเข้าสู่กระบวนการยอมรับด้วยความรักและด้วยความปรารถนาดีที่มีต่อกัน การมีเครือข่ายโลกาภิวัตน์จะเป็นการทำลายพรมแดนของรัฐชาติลง โดยคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ภายใต้ความซับซ้อนของสังคมและผลประโยชน์ที่มีอยู่มากมายหลากหลาย การสร้างความเข้าใจในลักษณะความเป็นพหุสังคมการเมือง ไม่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมรัฐว่าด้วย “ความมั่นคงแห่งรัฐ” จนนำไปสู่การใช้ความรุนแรงต่อมนุษย์ด้วยกัน หรือก่อให้เกิดการละเลยต่อมิติของ “ความมั่นคงของมนุษย์” นั้นเอง ซึ่งอาจก่อความเสียหายต่อชีวิตของผู้คนในสังคมการเมืองได้

บทสรุป

มีความเป็นไปได้ที่จะเกิดปฏิบัติการ ไม่ใช้ความรุนแรงทางสังคมและการเมือง เพื่อต่อต้านอำนาจรัฐในสังคมโลก บทบาทของสื่อมวลชนต้องเป็นกลางไม่รับใช้อำนาจรัฐ หากแต่ต้องรับใช้ประชาชนและความยุติธรรมทางสังคม รัฐต้องส่งเสริมการศึกษาของพลเมืองในรัฐให้เป็นไปตามแนวทางการศึกษาเพื่อสันติภาพ เน้นสิทธิเสรีภาพ และการเปิดโอกาสในการเข้าถึงการศึกษาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน เพื่อให้ปัจเจกบุคคลแต่ละคนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองไปตามวิถีของแต่ละคนที่สามารถก้าวสู่ขีดจำกัดสูงสุดของ

- Bergh, Andreas & Martin Karlsson. (2010). Government Size and Growth: Accounting for Economic and Globalization. *Public Choice*, 10, 195-213.
- Besson, Samantha Martí, José Luis & Verena Seiler. (2006). *Deliberative Democracy and Its Discontents*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Dryzek, John, S. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University.
- Duncan, Grant. (2010). Should Happiness- Maximization be the Goal of Government. *Happiness Studies*, 10, 163-178.
- Fishkin, James S. & Peter Laslett. (2003). *Debating Deliberative Democracy*. Oxford: Blackwell.
- Frankenberg, Gunter. (2008). National, Supranational, and Global: Ambivalence in the Practice of Civil Society. *Law Critique*, 8, 275-296.
- Gunderson, Gil. (2004). Review Essay: Democratic Government in the Age of Globalization? *Kluwer Academic*, 3, 421-429.
- Johnson, Genevieve Fuji. (2008). *Deliberative Democracy for the Future: The Case of Nuclear Waste Management in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
- Leib, Ethan J. (2004). *Deliberative Democracy in America: A Proposal for a Popular Branch of Government*. Penn: Penn State Press
- Luo, Xueming Sivakumar, K. & Sandra S. Liu. (2005). Globalization, Marketing Resources, and Performance: Evidence from China. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 33, 50-65.
- O'Flynn, Ian. (2006). *Deliberative Democracy and Divided Societies*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Pogge, Thomas. (2007). *John Rawls: His Life and Theory of Justice*. translated by Michelle Kosch, Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John. (1971). *A Theory of Justice*. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University.
- Rawls, John. (1999). *A Theory of Justice*. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University.
- Rawls, John. (2003). *A Theory of Justice*. Massachusetts: Belknap Press of Harvard University.
- Reardon, Betty A. (2002). Human Rights and the Global Campaign for Peace Education. *Kluwer Academic*, 48(3-4), 283-284.
- Smith, Graham. (2003). *Deliberative Democracy and the Environment*. New York: Routledge.
- Warren & Pearse. (2008). *Designing Deliberative Democracy: The British Columbia Citizens' Assembly*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilson, Steve & Kevin Buckler. (2010). The Debate over Police Reform: Examining Minority Support for Citizen Oversight and Resistance by Police Unions. *Southern Criminal Justice Association*, 10, 1-14.
- Zurn, Christopher F. (2007). *Deliberative Democracy and the Institutions of Judicial Review*. Cambridge: Cambridge University Press.